

«ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ КІТЧ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті здійснено спробу аналізу феномену «шевченківського кітчу» в сучасній Україні. Схарактеризовано риси постмодерного кітчу, указано основні передумови кітчезації образу Т. Шевченка. Автор наводить приклади сучасних заходів, присвячених чи пов'язаних із постаттю Т. Шевченка, що мають ознаки кітчу.

Ключові слова: кітч, сучасна культура, масова культура, фестиваль, культурна інформація.

В статье сделана попытка анализа феномена «шевченковского китча» в современной Украине. Охарактеризованы черты постмодерного китча, указаны основные предпосылки китчезации образа Т. Шевченко. Автор приводит примеры современных культурных мероприятий, посвященных или связанных с личностью Т. Шевченко, в которых прослеживаются признаки китча.

Ключевые слова: китч, современная культура, массовая культура, фестиваль, культурная информация.

The paper investigates of phenomenon of "Shevchenko's kitsch" in modern Ukraine. The features of postmodern kitsch are characterized; the basic cultural and other conditions of producing of "Shevchenko's kitsch" are stressed. The author gives examples of modern cultural kitsch events dedicated to Taras Shevchenko.

Key words: kitsch, modern culture, mass-culture, feast, cultural information.

«Зараз молодь відчула потребу сказати своє слово про Шевченка.

Він – не минуле, а наш сучасник.

Його слова – то правда сьогодення.

Його творчість – геній для всього світу, і наше завдання її прочитати по-новому

Т. Шевченко – зрештою це *круто* і *модно*

Ми і Шевченко – це відродження нашого коріння і побудова нашого майбутнього» [20]

(цитата з тексту-повідомлення про фестиваль, присвячений Т. Г. Шевченку; збережено оригінальне написання; виділення наше – М. К.)

Стрімкі процеси розвитку суспільства, глобалізаційні тенденції, зрештою, комерціалізація сучасного способу життя спричинюють інтерпретацію культурного надбання, переосмислення й перекодування попередньої культурної інформації. Усе частіше на відзначення певної річниці можна спостерігати проведення театралізованих шоу, що реконструюють події минувшини, на честь відомих митців створюються своєрідні ігрові, карнавальні заходи, так звані квести тощо, у яких, як правило, разом із культурними діячами-організаторами беруть участь і просто охочі-аматори. Дійства набувають масового характеру.

Поширенню «ідей» в маси значною мірою сприяє і наявність новітніх технічних засобів (що використовуються не тільки з метою пропаганди й поширення інформації, а й для більш вигідного її представлення). Чого варта гонитва за засобами візуалізації (та іншими способами «зацікавлення») навіть на лекціях у класичних(!) університетах; майже жодна (за нашими уявленнями, серйозна) організація нині не існує без власного сайту, логотипу тощо. Так, зокрема, про це

пише Р. Семків у збірці есеїв «Фрагменти»: «Інтернет пропонує не лише новий носій інформації – електронні мережі, а й по-новому організовує матеріал, зрощуючи звиклий текст з ілюстраціями-«петчами», рекламними (!) баннерами, звуковою доріжкою, анімацією, відео. Така фрагментарна синтетика потребує фрагментарного сприймання» [13, с. 40]. Тут нам видається ще доречним згадати відому фразу М. Маклюєна, який ще до появи новітніх засобів комунікації (оригінальний текст виданий 1964 року) проголошував: «The media is the message», чи навіть у помилковому варіанті «The media is the massage», потім, власне, обіграному самим автором, оскільки більшою мірою демонструє «масовість» (mass_age), превалювання форми над змістом [11].

Усе частіше, особливо з ХХ ст., філософами, культурологами, мистецтвознавцями та ін. вченими висловлюється думка про не просто важливість і значущість інформації, а саме про новий спосіб її впливу на буття Людства загалом і окремої Людини зокрема. Сучасна ситуація постмодерну, що характери-

зується надлишковістю інформації, яку людина вже не спроможна перетравлювати, спричинює гіпертрофоване розростання кітч, коли образи відриваються від свого творця і штампуються для масового споживання.

Тому, власне, нині у зв'язку з окресленою ситуацією доволі складно говорити про рецепцію творчості відомих митців, не застосовуючи поняття «кітч». «У сучасному світі кітч стає усепроникним і всеприсутнім – важко знайти таку сферу, яка була б поза впливами масової культури загалом і кітчу зокрема» [4]. Так звані «симулякри», що, за Бодрійяром [2], фактично заступають реальність, є своєрідним тлом, підґрунтям сучасної кітчезації образів.

Очевидно, усе ж витoki «кітчу» можна шукати й у своєрідних стилізаціях під відоме, те, що вже визнане, а надалі в нестримному більш сучасному бажанні – в популяризації. Так, наприклад, на нашу думку, виникають спільні концерти оперних співиць із зірками естради, осучаснені інтерпретації класичних творів драматургії чи штампування на марках або листівках своєрідних копій світового живопису тощо.

Безперечно, має рацію Т. Гундорова, зауважуючи, що коли говорити про психоідеологію кітчу, то вона пов'язана з комфортом, задоволенням, колекціонуванням вражень-сувенірів і фетишів-об'єктів, а також із відчуттям «свята, яке завжди з тобою» і спектаклю, в якому ти теж береш участь [3].

Нам видається, що саме фрагментування, а надалі й тиражування сприяють спорожненню знака і його подальшій маніфестації (часто навіть із новим наповненням, причому подекуди далеким від оригіналу). «Ситуація, коли копія передує оригіналу (тому, що є кращою за нього), означає, що статус справжності переходить до екранів, до штучного» [9, с. 140].

Постать самого Т. Г. Шевченка (а разом і його багатогранна творчість), опинившись «тут і зараз» у певний час і в певних умовах, зазнала своєрідного розкладання на окремі «відомі місця», часом потрактовані відповідно до різних потреб. На такий факт уже вказувалося в передмовах до все новіших і повніших видань «Кобзаря». На це вказував і свого часу Є. Маланюк, розмірковуючи над страшним скаліченням українства в есе «Малоросійство»: «Оскільки Франко ніколи не був, сказати б, загальнодоступним і легким до вульгаризації, оскільки Шевченко в короткім часі „потрапивши під стріхи” (побоже бажання Міцкевича), був завжди предметом особливих заходів і турбот Росії, не менш від Мазепи. Від “лівих”, як критик В. Белінський, і аж до генералів тайної поліції – і “громадськість”, і уряд робили все, щоб його спочатку висміяти, а коли це не вдалось, то зденатурувати і – при помочі цензури – зредувати до „кресстьянского поета”, співиця “селянської неволі” і т. п. У цих заходах свою помічну і не малу роль відіграло рідне малоросійство також. Малоросійство-бо було в тій акції – малоросизації Шевченка – заінтересоване безпосередньо». І далі: «Довгі десятиліття малоросійство, при допомозі чужої поліції, “приспосовувало” Шевченка. І не без успіху. Лідер воюючого київського малоросійства, славнозвісний Василій Віталієвіч Шульгін – не без гордості стверджував ще перед р. 1917, що існує, мовляв, д в а Шевченки: „наш”, як він казав – “богданівський”, і

“іх” – “мазепинський”. Термінологія, як бачимо, досить довільна, але тим більш характеристична. <...> Так. За царів малороси препарували („закобзарювали”) Шевченка досить наполегливо, але й досить “кустарно”, в порівнянні з тією індустріалізованою препаратією, що її доконано протягом сорока літ в УССР. Знечулювалося у читача саму шевченківську емоцію, самий інстинкт шевченківства для того, щоб – у відповідний момент – вирізати Шевченка з національної психіки майже хірургічним способом. А якщо й ні, то, принаймні, зробити з Шевченка провансальського Ф. Містрала або шкотського Р. Бернса» [12].

Мусимо з прикрістю констатувати, що оці «попередні операції», описані Є. Маланюком, не могли не підготувати таки попередній ґрунт для більшості сучасних, уже постмодерних інтерпретацій Т. Шевченка. Мабуть, показово в цьому плані буде й виставка «Україна – Росія. Два генія», присвячена 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка й М. Ю. Лермонтова, що експонується в Російському центрі науки й культури в Києві. На виставці українських гостей привітав спеціальний представник Президента Російської Федерації з міжнародного культурного співробітництва Михайло Швидкой і, зокрема, відзначив: «Для Росії і Іван Франко, який не дожив трьох років до розпаду Австро-Угорської імперії, де він став знаменитим українським митцем, якого представили на Нобелівську премію з літератури, і Тарас Шевченко, який виріс і здобув прижиттєву славу в межах Російської імперії, однаково важливі, як Лермонтов, як Пушкін. Хочу сказати, що українці багато разів доводили, що численні розмови про різні, так би мовити, історії українського народу, української культури, не заважають нам жити спільно» [8]. На одному з сайтів з приводу відвідування школярами виставки повідомлялося: «Експозиція нагадала учням, як багато спільного у долях українського та російського народів, в їх історії та культурі» [16].

У засобах масової інформації, під час вивчення творчості поета в школі його образ постає часто пласким, шаблонним. Очевидно, доволі знайомою буде ситуація, коли десь у домашній бібліотеці (за сучасним станом речей – це уже розкіш? чи анахронізм?) є «Кобзар», «наш символ нації», якому, проте, не судилося бути читаним повністю. Легкий спосіб одержання задоволення – одна з ознак сучасності.

Істотна відмінність Шевченка раннього й пізнього з позицій естетики, свідоме пристосування образу Шевченка до тих чи інших ідеологій були відзначені й в публікаціях Ю. Шевельова. Пізніше слушно про це пише й О. Забужко (до речі, не випадково обравши для зображення на палітурці відтворення стогривневої купюри): «десятиліттями тупцялася українська філософська думка, заклопотана не так власне пізнанням Шевченка (Шевченком-предметом), як більш або менш правдоподібним достосуванням його до реалій українського національного життя (Шевченком-функцією): означало б, стисло кажучи, вчиняти й далі гріх небезкорисливого, нівельованого, отже, супротивного власній природі філософування, за який національна культура вже заплатила досить високу ціну» [6, с. 6].

Доволі виразно про спрощення образу Т. Шевченка, «прикладання» його виразів до пуття й не дуже свідчить хоча б вибірка цитат з публіцистики, у яких зафіксовано ім'я «Великого Кобзаря». З огляду на сучасні можливості пошуку й доступу до інформації обмежимося лише кількома, хоч їх, звичайно, в рази більше (у *цитатах виділення наше – М. К.*): «Та українці, як і в попередні роки, об'єднуються. Не дамо новітнім окупантам на поталу свою рідну мову, про яку Тарас *Шевченко* сказав, що вона "Господа слово"» [15], «*Шевченко* вчить нас любові до своєї землі і вчить нас бути правдивими перед собою, перед Богом і перед народом» [18], «і пригадайте, що *Шевченко* відповів тим "суєсловами"!» [1], «Лисенко в музиці – як *Шевченко* в літературі» [17], «А от під час урочистого виступу мер Одеси тональність розмови змінив і зазначив: «Тарас Григорович *Шевченко* для мене, як і для мільйонів моїх співгромадян, – це, звичайно, втілення українського народу, це великий поет і видатний художник» [7], «За його словами, серед політиків у нашій державі "багато тих, кого Тарас *Шевченко* слушно назвав "дядьками отечества чужого"» [14]. Слід зазначити, що саме цитування, безперечно, ще не є кітчем у повному розумінні, проте дискурс, у якому такі цитати функціонують, показовий. Так само, чи завжди свідчить портрет Шевченка, наприклад, у якому-небудь закладі про справжнє бажання прочитати (не кажучи вже про зрозуміти) поета?

Сучасне буття багатьох відомих талановитих митців (і це, ясна річ, не тільки в Україні! і не тільки Шевченка!) саме таке: *бути розкладеним* на атоми в численних наукових роботах, *розібраним* на цитати (окремі зображення, фрагменти тощо), *відтвореним* на марках, сувенірах, листівках, прапорцях, підручниках, футболках (!), чашках (!), машинах (!) (маємо в своїй колекції зображення деяких таких «артефактів» із Шевченком) – і цей ряд можна продовжувати, але при цьому *залишається магічно непізнаним*, та, по правді, *невідомим*. У цьому і полягає одна з ознак сучасної кітчезації, коли вирізаються окремі привабливі місця і безкінечно тиражуються майже на будь-чому, а водночас затертим залишається решта зображення. Власне, для масової свідомості головню промовляється *основна* ідея, коротка й лаконічна, але завжди залишається відкритим питання: чи *дійсно основна*? Бо все ж кітчється підготовлений багатьма роками образ Шевченка як революційного поета, як символу, батька нації тощо.

Наприклад, на честь 199 річниці з дня народження Шевченка в соціальних мережах повідомлялося про захід ось таким текстом (*мовні особливості оригіналу збережено, виділення наше – М. К.*):

«Громадянин!

Виходь під балкон – прочитай Тарасу вірша!

Попри те, що йому виповнюється 199 років,
він молодий, бадьорий та актуальний.

А ще: пасіонарний та незрівнянний,
високочолій та глибокодумний,
шляхетний та відважний

Шевченко Тарас,

*всім відомий під народними псевдонімами
«Кобзар», «Батько Тарас» чи просто «ШЕВА».*

9 березня о 13.00 год.
під уславленим одеським балконом "Слава Україні!",
що на вул. Дерибасівській, 20
всі бажаючі зможуть привітати
Тараса Шевченка з Днем народження!
Організатори заходу – Творче об'єднання НЛЮ, МГО
"Мовний ренесанс"» [5].

Або ось такий текст у соціальних мережах (*мовні особливості оригіналу збережено, виділення наше – М. К.*): «9 БЕРЕЗНЯ О 17.30 В ЧІЛАУТІ "ДОНБАС" (Леніна, 48) ВІДБУДЕТЬСЯ ІІ-Й ФЕСТИВАЛЬ, ПРИСВЯЧЕНИЙ ДНЮ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКО, ПРОВІДНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ, АПОСТОЛУ ПРАВДИ І НАУКИ І ПРОСТО **ВЕЛИЧЕЗНОМУ ГЕНІЮ УКРАЇНИ!!!**» [19].

Для Шевченко-ФЕСТИВ закличними виступають відомі віршовані рядки: «Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. // Відкрийте в нім академіка. Ще – одчайдуха – духа. // Ще – каторжника роботи. Ще нагадайте усім:// Йому було перед смертю всього лише сорок сім» (І. Драч «Виклик»). Доволі часто в текстах-заспівах до сучасних культурних заходів відзначається актуальність Шевченка, наголошується, що Шевченко – «це *круто* і *модно*». «Зачинателі "Шевченко-фесту", перш за все, поставили собі за мету прочитати поезію Великого Кобзаря по-новому й довести, що Тарас Шевченко – це модно. <...> Ми прагнемо ознайомити молодь з забороненими в радянські часи творами і прочитати поезію Великого Кобзаря по-новому. В наших очах Шевченко – молодий і запальний, а не старий поважний вусатий дідусь» [10].

В анонсі про проведення Шевченківських днів у Палаці культури «Дружба народів» відзначено назву рок-концерту «ШЕВЧЕНКО – ЦЕ МОДНО». Зображення Шевченка з гіпертрофованим висунутим кулаком з'являється на плакаті з нагоди проведення заходів (арт-перформенс, слем, концерт) на підтримання Міжнародного конкурсу «СТОП ЦЕНЗУРІ!», над Шевченком великими літерами надпис: «ЗАБСЙ НА ЦЕНЗУРУ!».

У зв'язку з означеним доволі складними й неоднозначними постають запитання: чи добре те, що Шевченко розібраний на цитати? що існують у природі «Шевченкіани»? , проводяться «Шевченко-фести»? і под. Однозначної оцінки кітчу загалом на сьогодні немає, адже акценти в розумінні цього явища значно змінилися з часу виникнення. Очевидно, що тут маємо справу зі свідомим кітчем, що маніфестується як візуально, так і словесно. Це часом набуває форми «кітч заради кітчу».

Шевченкові твори не є «мистецтвом-в-собі», «мистецтвом заради мистецтва». Оті недоказані місця (у переносному, звичайно, значенні), своєрідні лакуни в текстах (залишені самим Шевченком, а не ретельними редакторами), така собі вроджена можливість повторного прочитання і відтак перекодування, можливо, і є матрицею. Наскільки чесно й коректно цю матрицю відтворювати, – то вже питання сумління кожної окремої людини й суспільства в цілому. Видається, що феномен «шевченківського кітчу», сама можливість здійснення «підготовчого етапу кітчезації», на який ми вказували, полягає у глибинних потенціях самого тексту, з якого, як чаклуни, нові й нові покоління дістають свого «кролика».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронець О. Податковий кодекс, Голодомор і національна ідея [Електронний ресурс] / О. Аронець // Інтернет-видання «Українська правда» від 01.12.2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/12/1/5632659>.
2. Бодрийяр, Ж. Симулякры і симуляція / Ж. Бодрийяр ; [пер. О. А. Печенкіна]. – Тула : Тульський поліграфіст, 2013. – 204 с.
3. Гундорова Т. Кітч та література / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 194 с.
4. Гундорова Т. Перекодування: новий український кітч [Електронний ресурс] / Т. Гундорова. – Режим доступу : <http://www.uamoderna.com/md/201-201>.
5. День Народження Шевченка на Дерибасівський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vk.com/event50716303>.
6. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – С. 148.
7. Зьобро О. Олексій Костусев нападає, Ганна Герман – захищає [Електронний ресурс] / О. Зьобро // Високий замок. – 11.03.2011. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/90910>.
8. К 200-летию Т. Г. Шевченко и М. Ю. Лермонтова: в РЦНК открылась выставка «Украина – Россия. Два гения» [Електронний ресурс] / Представительство Россотрудничества в Украине. – Режим доступу : <http://ukr.rs.gov.ru/node/6630>.
9. Кутырев В. Пост-пред-гипер-контр- модернизм : концы и начала / В. Кутырев // Вопросы философии. – 1998. – № 5. – С. 140–144.
10. Львів доведе, що Шевченко – це круто! [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.wz.lviv.ua/articles/55000>.
11. Маклоэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г. М. Маклоэн ; [пер. с англ. В. Николаева; закл. ст. М. Вавилова]. – М. : Жуковский : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
12. Маланюк С. Малоросійство / Євген Маланюк // Маланюк Є. Книга Спостережень. Проза. – Том другий. – Торонто, Онт., Канада : Гомін України. – 1966. – С. 229–236.
13. Семків Р. Фрагменти : есеї / Р. Семків. – К. : Смолоскип, 2001. – 80 с.
14. Сишук О. «Нам, що взялися протирати очі своїм землякам, треба один одному пособляти, один одному радити, а то не буде добра з нашого писання» [Електронний ресурс] / О. Сишук // Віче. – 2011. – № 17. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2702>.
15. Твердохліб В. Чому окупанти України боялися мови її народу? [Електронний ресурс] / В. Твердохліб // Інтернет-видання «Українська правда». – 20.10.2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/10/20/5494003>.
16. «Украина – Россия. Два гения». В рамках заходів з відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» учні СШ № 96 ім. О. К. Антонова відвідали виставку художніх робіт відомого російського колекціонера (фото) [Електронний ресурс] / Святошинська районна в м. Києві державна адміністрація : Офіційний інтернет-портал. – Режим доступу : <http://svyat.kievcity.gov.ua/news/3246.html>.
17. Філенко Т. Мрію, щоб про Лисенка знали в усьому світі [Електронний ресурс] / Т. Філенко // День. – № 195. – 27 жовтня 2010. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/taras-filenko-mriyu-shchob-pro-lisenka-znali-v-usomu-sviti>.
18. Худицький В. Актор Богдан Козак: «Секретар ЦК колись викреслював у Шевченка «ляхи» – і писав «пани» [Електронний ресурс] / В. Худицький // Дзеркало тижня. – № 8 (788). – 27 лютого–5 березня 2010. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/CULTURE/aktor_bogdan_kozak_sekretar_tsk_kolis_vikreslyuvav_u_shevchenka_lyahi_i_pisav_pani.html.
19. ШЕВЧЕНКО ФЕСТ II [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vk.com/club50533127>.
20. Шевченко-фест [Електронний ресурс] // Фестивали України. – Режим доступу : http://festivali.at.ua/publ/mistecki/shevchenko_fest/5-1-0-176.